

Magdalena Czochara

Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta

Szanse i ograniczenia poradnictwa specjalistycznego dla osób bezdomnych w Polsce

Wielowymiarowa dynamika zmian we współczesnej rzeczywistości społecznej skłania do podejmowania coraz to nowszych prób opisu i systematyzacji wiedzy zarówno na ich temat, jak i na temat zjawisk im towarzyszących i ich różnorodnych skutków. Wśród nich także na temat pomocy społecznej i wyzwań, jakie pojawiają się w zakresie jej organizacji. W nurt tych poszukiwań wpisuje się również niniejszy artykuł. Zawarte w nim analizy dotyczą sposobu rozumienia roli poradnictwa specjalistycznego w systemie wsparcia osób bezdomnych, a przytoczone przykłady wskazują na konkretne rozwiązania przyjęte w Polsce oraz zwracają uwagę na potrzebę koniecznych zmian w tym zakresie.

Słowa kluczowe: bezdomność, poradnictwo specjalistyczne, wsparcie osób bezdomnych.

Bezdomność – kontekst i wieloaspektowość zjawiska

Obecne przemiany w skali mikro- i makrospołecznej wraz z ich złożonością znacząco wpływają na życie człowieka zanurzonego w „ponowoczesności” (Bauman, 2000). Ich tempo i zakres często przekraczają zdolności adaptacyjne jednostek, czego konsekwencją są stany bezradności i niemocy, podejmowanie ryzykownych zachowań, a także niejednokrotnie obniżenie standardu życia (por. Skałbania, 2009). Pojawiające się symptomy, charakterystyczne dla opisywanego przez Anthony’ego Giddensa (2002) społeczeństwa posttradycyjnego, czy Ulricha Becka (2002) społeczeństwa ryzyka powodują, iż sytuacja życiowa jednostek staje się coraz trudniejsza. W rozpowszechnionej kulturze indywidualizmu rodzi się poczucie alienacji, a współczesna codzienność sprawia, że niełatwo jest być samowystarczalnym w podejmowaniu życiowych decyzji (por. Jacyno, 2007). Niejednokrotnie samodzielne zmaganie się z otaczającą rzeczywistością, pojawiającymi się problemami, a nawet kryzysami egzystencjalnymi przekracza możliwości jednostek, które nie potrafią przystosować się do nieprzewidywalnego i nieprzejrzystego świata. Oczywiście – jak zwraca uwagę Zdzisław Wołek (2011) – nie zawsze są to całkiem nowe wyzwania, jednakże wspomniane przemiany, obecnie bardziej dynamiczne i dotyczące

znacznie szerszego obszaru problemów społecznych, bardzo je komplikują. W konsekwencji ludzie tracą poczucie bezpieczeństwa i stabilizacji. Nie nadążają za zmianami i nie są w stanie poradzić sobie ze specyficznymi wymaganiami współczesnej rzeczywistości.

Kryzys w wymiarze społecznym i cywilizacyjnym, przeobrażenia warunków życia, a także proces destabilizacji porządku świata w dużym stopniu przyczyniają się też do intensyfikacji problemów społecznych, w tym bezdomności. Skala tego zjawiska jest obecnie niepokojąca, wywołuje dotkliwe skutki indywidualne oraz ekonomiczno-społeczne (Staręga-Piasek, 2005). Co więcej, wraz ze zmieniającą się rzeczywistością stałym przemianom ulegają jego uwarunkowania i przejawy. Dlatego też dla wielu demokratycznych krajów bezdomność staje się jedną z najważniejszych i wymagających pilnych rozwiązań kwestii społecznych (Olech, 2011).

Od kilku lat ze zwiększonym problemem bezdomności zmagają się więc cała Europa, której państwa powoli zdają sobie sprawę z jego wagi oraz kosztów społecznych zaniedbań, zwłaszcza w zakresie prewencji i współdziałania w likwidowaniu jego skutków. Jak wskazuje Barbara Goryńska-Bittner (2011), w szczególnej sytuacji znajdują się społeczeństwa UE, która w procesie rozszerzenia się o nowe państwa z byłego bloku socjalistycznego i stopniowego udostępniania ich obywatelom swoich rynków pracy, stanęła wobec nowych wyzwań, teraz w dużej mierze wynikających ze swobodnego przepływu mieszkańców starego kontynentu. Problem bezdomności dotyka szczególnie migrantów zarobkowych z Europy Środkowo-Wschodniej, w tym migrantów z Polski. Tworzy się zatem „nowa bezdomność”¹ nie tylko o zasięgu i znaczeniu globalnym, ale też mająca swój charakterystyczny, regionalny, europejski i lokalny wymiar (Dębski, 2011, s. 59).

Próba określenia wszystkich głównych przyczyn zjawiska bezdomności i czynników do niej prowadzących, podobnie, jak sformułowanie akceptowanej powszechnie definicji i typologii bezdomności, jest niezmiernie trudne. Tezę tę potwierdza zarówno zagraniczna, jak i krajowa literatura przedmiotu, ujawniając istnienie wielu koncepcji próbujących wyjaśnić przyczyny stawania się osobą bezdomną (Dębski, 2011). Klasyfikacje przyczyn bezdomności różnią się nadal sposobem ich określania, a także naciskiem, jaki kładą poszczególni autorzy na uwarunkowania tego zjawiska. Z reguły jednak czynniki determinujące jego powstanie ujmowane są w sposób dychotomiczny.

W polskiej literaturze przedmiotu bezdomność przedstawiana jest albo jako zjawisko społeczne, albo jako sytuacja jednostkowa (Porowski, 1998), a więc traktowana jest jako wynik szerszych problemów społecznych lub problemów indywidualnych (Sołtysiak, 1997). Jednakże według klasyfikacji zaproponowanej przez Eugeniusza Moczuka (1999) czynnikami warunkującymi bezdomność są przyczyny niejednorodne, ale wynikające z ogólnej sytuacji społeczno-ekonomiczno-prawnej

¹ Bezdomność uchodźców, ale również Polaków, którzy stają się bezdomnymi na skutek migracji zarobkowej bądź tych, którzy stają się bezdomnymi po nieudanym pobycie za granicą. M. Dębski (2011, s. 59) określa jako zjawisko „nowej bezdomności”.

danego kraju, a nawet kontynentu, związane z różnorodnymi patologiami i przyczyny osobowościowe lub natury socjopsychologicznej (por. także Szczepaniak-Wiecha, 2005). Równie szeroko ukazuje wieloaspektowość tego zjawiska Andrzej Przyemeński (2001). Autor uważa bowiem, iż obok indywidualnych uwarunkowań procesu stawania się osobą bezdomną (mikrospołecznych) istnieją przyczyny makrospołeczne (wynikające z sytuacji społeczno-ekonomicznej, które znacząco wpływają na rozwój bezdomności). Jak słusznie wskazuje, ważne jest więc nie tyle konsekwentne oddzielanie tego, co społeczne od tego, co jednostkowe, ile uchwycenie interakcji pomiędzy tymi wymiarami. W tym kontekście nigdy nie możemy mówić tylko i wyłącznie o jednej okoliczności prowadzącej do bezdomności. Bezdomność obejmuje bowiem wiele obszarów życia dotkniętych nią osób – od materialnych podstaw egzystencji (brak mieszkania i dochodów), poprzez relacje z otoczeniem (stygmatyzacja, izolacja społeczna), po sferę osobistych potrzeb (osamotnienie, utrata sensu życia). To nie tylko problem braku odpowiedniego lokalu mieszkalnego, ale także dysfunkcja psychospołeczna osób jej doświadczających.

Obecnie do przyczyn bezdomności w Polsce, mieszczących się w pierwszej z wymienionej przez A. Przyemeńskiego kategorii, zaliczane są: bezrobocie, ubóstwo, źle funkcjonująca służba zdrowia, niewydolność systemu pomocy społecznej, zła sytuacja mieszkaniowa, zmiany demograficzne, czy ruchliwość społeczna. Do drugiej zaś, uwzględniającej mikrostrukturalne uwarunkowania, m.in.: uzależnienia, przestępczość, przemoc w rodzinie, trwały rozpad więzi międzyludzkich, rozpad rodziny, czy zaburzenia psychiczne (podaję za: Dębski, 2011). Nie ulega zatem wątpliwości, iż sam problem bezdomności jest niezwykle złożony, a udzielanie wsparcia i pomocy osobom bezdomnym jest zadaniem wyjątkowo trudnym.

Opis całej złożoności zarówno zjawiska bezdomności, jak i procesu reintegracji społeczno-zawodowej dotkniętej nią grupy społecznej, znacznie wykracza poza niniejszy artykuł. Dlatego też zasadniczym jego celem nie jest podjęcie analiz zmierzających do generalizacji, które mogłyby kształtować nieuprawnione opinie na temat osób nieuczestniczących w różnych sferach życia społeczno-zawodowego, czy też wskazanie ogółu przyczyn tego stanu rzeczy. Artykuł jest raczej próbą zasygnalizowania wieloaspektowości i zaobserwowanej dynamiki tego zjawiska, a przede wszystkim zwrócenia uwagi na charakter i znaczenie podejmowanych działań pomocowych, w tym zwłaszcza na uprawianie specjalistycznego poradnictwa dla osób bezdomnych lub zagrożonych bezdomnością.

Poradnictwo specjalistyczne dla osób bezdomnych

Występujące niejednokrotnie spiętrzenie się trudności bytowych i pozamaterialnych implikuje kompleksowe podejście w reintegracji społecznej osób bezdomnych, a specjalistyczna praca poradnicza jest jednym z tych działań w całym pakiecie pomocy oferowanej tym osobom, bez którego efektywność świadczonej pomocy

wydaje się znacznie mniejsza. Jak pisze Marlena Jasnoch (2013), podstawowym celem realizacji poradnictwa specjalistycznego jest poprawa jakości życia osób, które zwracają się o pomoc, wspieranie ich rozwoju i optymalizacja ich położenia w różnych aspektach funkcjonowania społecznego (indywidualnego, grupowego, rodzinnego czy zawodowego). To specyficzna praca profesjonalistów, ukierunkowana na pomoc w rozwiązywaniu sytuacji problemowych, ze szczególnym uwzględnieniem – jak pisze autorka – wewnętrznych przeżyć osób, które oczekują wsparcia. Specjalista pracuje bowiem na rzecz danej osoby, pomagając jej w zmianie zwyczajowego myślenia, postawy, rozwiązania problemów, tak aby minimalizować wpływ niekorzystnych uwarunkowań środowiskowych oraz wzmacniać tkwiący w niej potencjał. W efekcie powinno to prowadzić do zwiększenia szans na przezwycięzenie istniejącego stanu.

Istotą udzielanej rady – z psychologicznego punktu widzenia – jest tworzenie gotowości do odzyskania lub uzyskania przez osobę zagrożoną bezdomnością lub bezdomną możliwości samodzielnego rozwiązania problemu, podjęcia właściwych decyzji i ich realizacji, a także unikania w przyszłości zachowań, które prowadzić mogą do problematycznej sytuacji życiowej. Z punktu widzenia realizatorów poradnictwa jest to interpersonalny proces pomocy, w którym osoba bezdomna czy zagrożona bezdomnością staje się równoprawnym partnerem w podejmowanych na jej rzecz działaniach. Jest to postępowanie, które – zdaniem Alicji Kargulowej (2004, s. 56) – można określić jako „pomaganie w zmienianiu się”. Specjalistyczne działania poradnicze zorientowane są bowiem na rozwój motywacji, wzbogacanie zasobu informacji, a także rozbijanie stereotypów tkwiących w społecznej świadomości na temat osób radzących się. Niejednokrotnie sprzyjają, tym samym, zmianie sposobu myślenia i postrzegania niekorzystnej, dla danej osoby, sytuacji życiowej. Co wydaje się tym bardziej cenne, że – jak wskazuje B. Goryńska-Bittner – „w społecznej percepcji żywotna jest nadal tendencja polegająca na obarczaniu wyłączną winą za trudną sytuację życiową samego bezdomnego, bądź społeczeństwa” (2011, s. 148). W rzeczywistości – jak już wcześniej wspomniałam – zjawisko to jest o wiele bardziej złożone i wymaga rozwiązań, które wiązałyby się także ze zrozumieniem nieprzewidywalności i subiektywizmu ludzkich zachowań w kontekście ich kulturowych tradycji, zwłaszcza w sytuacji obecnych przemian.

Podstawy prawne organizacji poradnictwa

Polska, jako członek Unii Europejskiej i Rady Europy, zobligowana jest do wypracowania modelu aktywnej polityki społecznej, uwzględniającego odpowiedzialność państwa i podmiotów lokalnych za poziom i jakość życia obywateli, m.in. poprzez podejmowanie aktywnych działań na rzecz przeciwdziałania ubóstwu i wykluczeniu społecznemu. Model ten oparty jest na prawach społecznych i socjalnych ujętych w *Zrewidowanej Europejskiej Karcie Społecznej* (*European Social Charter*

[revised], 1996) oraz w *Karcie Podstawowych Praw Unii Europejskiej* (Dz. Urz. UE C 303 z 14.12.2007). Oba dokumenty, wraz z art. 151 i 153 *Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej*, tworzą podstawy aktywnej polityki społecznej, której elementem składowym jest pomoc społeczna, a w ramach tej pomocy – poradnictwo specjalistyczne².

Realizacja poradnictwa specjalistycznego w Polsce wynika przede wszystkim z przestrzegania art. 46 aktu prawnego regulującego system świadczeń w zakresie pomocy społecznej – ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej³. Treść zapisu wskazuje, iż poradnictwo specjalistyczne świadczone jest osobom i rodzinom, które mają trudności lub wymagają wsparcia w rozwiązywaniu swoich problemów życiowych, bez względu na posiadany dochód. Określa również trzy główne zakresy poradnictwa specjalistycznego tj. poradnictwo prawne, psychologiczne i rodzinne, ale nie wyklucza prowadzenia poradnictwa specjalistycznego w innych zakresach (np. poradnictwo obywatelskie) oraz organizowania poradnictwa specjalistycznego dla wybranej grupy docelowej, w tym dla osób zagrożonych bezdomnością oraz doświadczających bezdomności i ich rodzin (Kaczmarek, i in., 2013).

Poniżej krótko scharakteryzuję wskazane w ramach pomocy społecznej rodzaje poradnictwa specjalistycznego.

Poradnictwo psychologiczne – to forma pomocy psychologicznej oferowana tym osobom w sytuacji kryzysu, które przeżywają trudności przystosowawcze i emancypacyjne (Czabała, Sęk, 2001, s. 617). Celem spotkań osoby radzącej się i specjalisty jest zidentyfikowanie problemu, poszukiwanie czynników podtrzymujących jego istnienie, a także sposobów umożliwiających wyjście z kryzysowej sytuacji oraz złagodzenie lub usunięcie trudności wiążących się z jego rozwiązywaniem. W poradnictwie psychologicznym istotne jest bowiem wzmacnianie klienta, wspomaganie jego rozwoju – predyspozycji sprzyjających rozwiązaniu trudnej sytuacji, w której znajduje się dana osoba. Korzystanie z tego rodzaju poradnictwa jest okolicznością silnie angażującą emocjonalnie, nie tylko ze względu na treść omawianego problemu, lecz także ze względu na charakter relacji społecznej, jaka zawiązuje się między psychologiem–doradcą i bezdomnym–radzącym się. Poradnictwo psychologiczne wymaga bowiem pełnego otwarcia się osoby wspomaganą przed kimś obcym, umiejętności sformułowania swoich problemów, szczerości wypowiedzi, mówienia o sprawach nie zawsze przyjemnych dla radzącego się.

Po pierwszych spotkaniach z psychologiem opracowywana jest diagnoza, która powinna rozstrzygnąć, czy problemy osoby bezdomnej wynikają z trwałego zaburzenia jej osobowości, czy też z jej aktualnej sytuacji życiowej, wreszcie czy

² Opracowane na podstawie raportu grupy eksperckiej ds. pracy socjalnej: R. Stenka (red.) *Raport z fazy diagnozy. Kondycja i dobre praktyki pomocy ludziom bezdomnym w sześciu obszarach: streetworking, praca socjalna, mieszkalnictwo i pomoc doraźna, partnerstwa lokalne, zdrowie, zatrudnienie i edukacja*. Gdańsk, 2011.

³ Mam na myśli Dz. U. z 15.04.2004 Nr 64 poz. 593 z późn. zm., Ustawa z 12.03.2004 r. o pomocy społecznej.

zgłaszająca się osoba jest zdolna do korzystania nadal z tej właśnie formy pomocy psychologicznej, jaką jest poradnictwo, czy też wymaga podjęcia z nią lub wobec niej innych działań (Jaroszewski, 2013).

Działaniem poprzedzającym pomoc psychologiczną, prawną, socjalną czy medyczną zazwyczaj jest tzw. **interwencja kryzysowa**. Jest to paleta interdyscyplinarnych działań, które zmierzają do przywrócenia względnego stanu równowagi w życiu osoby bezdomnej, poprzez udzielenie natychmiastowej specjalistycznej pomocy. Interwencja – jak sama nazwa wskazuje – jest incydentalna i dynamiczna. Charakteryzuje się dużym tempem i wzmożoną intensywnością działania. Celem interwencji kryzysowej jest przywrócenie względnej równowagi psychicznej osoby bezdomnej i jej umiejętności samodzielnego radzenia sobie z załatwieniem takich bieżących spraw, które tego natychmiast wymagają, a dzięki temu zapobieganie przejściu reakcji kryzysowej wspomaganego w stan chronicznej jego niewydolności psychospołecznej (art. 47 ust. 1). W sytuacjach uzasadnionych może być to udzielenie schronienia (do 3 miesięcy) (art. 47 ust. 3).

Poradnictwo rodzinne – obejmuje pomoc poradniczą w rozwiązywaniu szeroko rozumianych problemów funkcjonowania rodziny, w tym problemów wychowawczych w rodzinach naturalnych i zastępczych oraz problemów opieki nad osobą niepełnosprawną, a także terapię rodzinną⁴. Zakres poradnictwa rodzinnego, głównie pedagogicznego, jest zatem bardzo szeroki i wprowadza różne formy pomocy, które koncentrują się na wspieraniu prawidłowego funkcjonowania rodziny i na ogół dotyczą wieloaspektowej pomocy prawnej, ekonomicznej i wychowawczej.

Poradnictwo prawne – to porady oraz informacje dotyczące obowiązującego w Polsce prawa i praktyki jego stosowania. Celem wsparcia przez poradnictwo jest udzielenie klientowi pomocy w dokonaniu wyboru postępowania w związku z zaistniałym problemem prawnym. Obejmuje ono m.in. pomoc w postaci podania i omówienia odpowiednich przepisów prawnych, przekazania wzorów pism prawnych, sporządzania projektów pism procesowych, planów likwidacji zadłużeń, porad dotyczących podjęcia niezbędnych kroków w celu uregulowania swojej sytuacji prawnej, pouczeń dotyczących korzystania z pomocy adwokata, radcy prawnego itp. Najczęściej zakres porad prawnych obejmuje sprawy regulowane przez prawo rodzinne (rozwoły, separacje, ograniczanie władzy rodzicielskiej, alimenty), prawo karne (postępowanie karne) oraz prawo administracyjne (prawo lokalowe). Prowadzone jest, pod odpowiednim merytorycznym nadzorem, przez dyplomowanego prawnika lub studenta prawa (Winiarska, 2013).

Poradnictwo obywatelskie ma nieco szerszy zakres niż poprzednie. Uprawiając je, przekazuje się również informacje i porady w zakresie nawiązywania relacji z administracją publiczną. Może być świadczone przez przygotowane do tego osoby niebędące prawnikami. Jego celem jest nie tylko rozwiązanie problemu, z jakim

⁴ Regulacje tych spraw zamieszczone zostały w Dz. U. z 15.04.2004, Nr. 64 poz. 593 z późn. zm.

przychodzi obywatel, ale także poprawa jego zaradności życiowej, niezbędnej w aktywnym uczestniczeniu w życiu społecznym, politycznym, zawodowym. Oba rodzaje poradnictwa (prawnego i obywatelskiego) łączy jednak zbliżony aspekt prawny i sposób „świadczenia go” jako usługi.

Biorąc pod uwagę rodzaj i specyfikę poradnictwa dla osób bezdomnych, możemy je rozpatrywać w dwóch aspektach: bądź jako system działań określonej struktury organizacyjnej, która wychodzi naprzeciw różnorodnym problemom osób/rodzin znajdujących się w określonych uwarunkowaniach psychospołecznych, bądź jako specyficzne czynności podejmowane przez ekspertów, wspomagających osoby w sytuacji problemowej i nawiązane przez nich relacje. Spoglądając na nie w pierwszym aspekcie, można zauważyć, że choć z prawnego punktu widzenia zadanie organizowania i niesienia tej formy pomocy osobom bezdomnym w kraju zasadniczo spoczywa na samorządzie gminnym, to w praktyce, główny ciężar realizowania tego zadania wzięły na siebie organizacje pozarządowe. Dzięki badaniom prowadzonym nad funkcjonowaniem trzeciego sektora, wiemy, iż powołane do życia pozarządowe instytucje i placówki nie tylko są uzupełnieniem „oferty pomocowej” pierwszego sektora, ale stanowią alternatywę wobec realizowanych przez niego sposobów funkcjonowania. Ich istotnym atutem jest większa niż w państwowych placówkach socjalizacyjnych i wielofunkcyjnych możliwość indywidualizacji oddziaływań – a przeważnie takie mają miejsce w poradnictwie – oraz świadczenia bezpłatnych usług, bez względu na sytuację socjalną potrzebującego. Niestety, pomimo że placówki sektora trzeciego okazują się o wiele bardziej sprawne i pożyteczne, to w ostatnich dwóch latach widoczny jest spadek udziału stowarzyszeń i fundacji, deklarujących pomoc społeczną i usługi socjalne. Niewątpliwie łączy się to z brakiem funduszy i małą satysfakcją z osiągniętych wyników, gdyż samo poczucie misji pracowników tego sektora oraz ich ogromne zaangażowanie w działania pomocowe – współcześnie nie wystarczają. Do prowadzenia działalności pomocowej polskie organizacje pozarządowe potrzebują bowiem środków i uznania ich za ważnych partnerów w dziedzinie zawodowego pomagania, a tak nie zawsze się zdarza.

Na usprawiedliwienie tego stanu rzeczy trzeba powiedzieć, że poradnictwo specjalistyczne, podobnie jak pozostałe formy pomocy w procesie reintegracji społecznej osób wykluczonych, w strukturze wielu podmiotów obu tych sektorów nie ma zbyt długiej tradycji, gdyż zaczęło poważnie się rozwijać dopiero od 2003 r., głównie dzięki funduszom celowym Unii Europejskiej. Wcześniej podejmowano sporo pojedynczych inicjatyw, które najczęściej zostały jednak zaniechane z powodu braku środków, ale również wskutek braku odpowiednich uregulowań prawnych. Obecnie organizacje i instytucje zajmujące się prowadzeniem działań aktywnych i kompleksowych, nakierowanych na reintegrację społeczną osób bezdomnych i zagrożonych bezdomnością, nie tylko działają na podstawie przepisów prawnych, ale także nie ograniczają się jedynie do zinstytucjonalizowanych form pomocy. Coraz

częściej swoje działania wzorują na inicjatywach podejmowanych w krajach, które mają dłuższe doświadczenia w reintegracji tej grupy społecznej.

W tym miejscu warto jeszcze podkreślić, iż to, co różnicuje realizację poradnictwa specjalistycznego w obu sektorach, to zasięg działania: ogólnopolski i lokalny, rodzaj/typ prowadzonej placówki (np. ośrodki pomocy społecznej, centra integracji społecznej, schroniska czy pogotowia interwencji), a także wysokość pozyskanych środków finansowych z różnych źródeł ich dystrybuowania.

Przykłady dobrych praktyk w zakresie poradnictwa specjalistycznego

Dla zobrazowania faktycznego stanu realizacji oferty pomocowej w postaci poradnictwa specjalistycznego dla osób bezdomnych w Polsce postaram się przybliżyć kilka jego praktycznych rozwiązań. Zdaję sobie sprawę, że nie sposób w tak krótkim artykule zaprezentować wszystkie praktyki w tym zakresie, stąd na zasadzie przykładu wymienię i krótko opiszę tylko niektóre sposoby realizacji tej formy wsparcia. Będą to te praktyki, które wyróżniały się aktywnością na rzecz osób bezdomnych zarówno na poziomie lokalnym, jak i ogólnopolskim, a więc te inicjatywy o kompleksowym sposobie postępowania, które w odbiorze społecznym oceniane były jako ważne i interesujące.

Projekt: *Twój Dom – Partnerstwo na rzecz osób bezdomnych i zagrożonych bezdomnością w Dzielnicy Praga Południe m. st. Warszawy*⁵

Jednym z przykładów modelowych rozwiązań opartych na budowaniu wielosektorowej współpracy na poziomie lokalnym jest projekt *Twój Dom – Partnerstwo na rzecz osób bezdomnych i zagrożonych bezdomnością w Dzielnicy Praga Południe m. st. Warszawy*, którego realizacja jest finansowana przez Europejski Fundusz Społeczny. Głównym celem projektu jest sprawdzenie skuteczności wybranych usług zaproponowanych w Modelu Gminnego Standardu Wychodzenia z Bezdomności. Działania, podjęte w okresie od 01.03.2012 r. do 31.08.2013 r. na terenie warszawskiej dzielnicy Praga Południe, w ramach projektu obejmują prowadzenie nowych form organizacji i realizacji pracy socjalnej: streetworkingu, monitoringu mieszkalnictwa i udzielania pomocy doraźnej, partnerstwa lokalnego, zatrudnienia i edukacji. Wprawdzie zainicjowane zostały i są realizowane przede wszystkim przez Ośrodek Pomocy Społecznej, jednak oprócz niego w realizacji projektu uczestniczy także Stowarzyszenie Centrum Informacji Społecznej, „Caritas” Diecezji Warszawsko-Praskiej oraz Stowarzyszenie Penitencjarne „Patronat”.

Wśród celów szczegółowych *Partnerstwo* wymienia: zwiększenie dostępności do poradnictwa specjalistycznego osobom bezdomnym i zagrożonym bezdomnością oraz zmniejszenie liczby mieszkańców dzielnicy posiadających zadłużenia

⁵ Szczegółowe informacje na temat opisywanych inicjatyw odnaleźć można na stronach internetowych danych projektów. Adresy stron znajdują się w bibliografii.

czynszowe, poprzez świadczenie porad prawnych. Zgodnie z założeniami powołano trzy punkty poradnictwa specjalistycznego, w których działania prowadzone są przez zespoły specjalistów w sprawach prawnych, mieszkaniowych i rodzinnych. Udzielana jest również pomoc w postaci pouczeń dotyczących korzystania z ubezpieczeń zdrowotnych, sposobów poszukiwania pracy, a także w zakresie podejmowania starań w celu uzyskania świadczeń i zasiłków z pomocy społecznej.

Prowadzone działania „projektowe” obejmują zatem nie tylko profilaktykę bezdomności w skali mikro (przeciwdziałanie pojawieniu się bezdomności pojedynczych osób), ale także profilaktykę w skali makro (stosowana wobec określonych grup mieszkańców dzielnicy Warszawy), która obejmuje również specjalistyczne działania poradnicze, włączone jako niezbędny, stały element lokalnego programu, pomyślanego jako współdziałanie samorządowych i pozarządowych podmiotów.

Projekt: Systematycznie do celu⁶

Kolejnym przykładem lokalnej współpracy, która zapewnia nie tylko kompleksowe wsparcie osobom i rodzinom zagrożonym bezdomnością, ale również adekwatny, do zgłaszanych potrzeb, poziom świadczeń poradniczych, jest realizacja wieloletniego projektu, współfinansowanego przez Unię Europejską, pod nazwą *Systematycznie do celu*.

Projekt realizowany jest w Miejskim Ośrodku Pomocy Społecznej w Gdańsku od czerwca 2008 r., i kontynuowany był do końca 2013 r. Powstał również, jak poprzedni, z myślą o osobach i rodzinach, które borykając się ze złożonymi problemami, wymagają długotrwałej, ciągłej i ścisłej współpracy z różnymi specjalistami, instytucjami, organizacjami. Oprócz możliwości skorzystania z usług poradnictwa specjalistycznego adresaci projektu mogą wziąć udział w treningach umiejętności dotyczących spraw zawodowych, społecznych, „budżetowych” (racjonalne i oszczędne gospodarowanie budżetem domowym), w kursach i szkoleniach przygotowujących do zawodu, w zajęciach psychoedukacyjnych, spotkaniach grup wsparcia i w terapii indywidualnej.

Celem niniejszego projektu jest przede wszystkim zwiększenie aktywności społeczno-zawodowej klientów Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Gdańsku. Chodzi o wyzwalanie w osobach wymagających pomocy chęci nabywania umiejętności psychosocjalnych, umiejętności radzenia sobie z trudnościami, o zacieśnianie więzi rodzinnych, zwiększanie kompetencji osobistych, pozwalających na lepsze wypełnianie ról rodzinnych, partnerskich, obywatelskich, poprzez zwiększenie dostępności do bezpłatnego poradnictwa społeczno-zawodowego i ułatwienie pełniejszego korzystania z jego ofert.

⁶ Projekt realizowany jest w ramach Priorytetu VII „Promocja integracji społecznej”, Działania 7.1 „Rozwój i upowszechnianie aktywnej integracji”, Poddziałania 7.1.1 „Rozwój i upowszechnianie aktywnej integracji przez ośrodki pomocy społecznej” Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki.

Podobnie jak w poprzednim projekcie i tutaj zaangażowane są różne instytucje. Obok Powiatowego Urzędu Pracy oraz Pogotowia Opiekuńczego im. K. Borchardta partnerem realizującym działania projektowe jest również Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta Koło Gdańskie. Do jego zadań należy pomoc w układaniu indywidualnych planów aktywizacji społecznej i zawodowej, podejmowanie działań edukacyjnych, prowadzenie spotkań grupowych, konsultacji prawniczych oraz treningów zdrowotnych dla osób znajdujących się w trudnej i skomplikowanej sytuacji życiowej. Ich potrzeba korzystania z pomocy pojawia się często na skutek splotu wielu wydarzeń, jest czasem wynikiem braku zaradności życiowej czy braku umiejętności i wiedzy na temat sposobów radzenia sobie z życiowymi problemami.

Na uwagę zasługuje fakt, iż podejmowane w ramach projektu specjalistyczne – w tym poradnicze – oddziaływania wobec jego adresatów mają charakter działań nie tylko adaptacyjnych, ale i emancypacyjnych. Ukierunkowane są na wzbudzenie lub odnowę konstruktywnej ich obecności w życiu społecznym, na wyzwolenie ich energii i inicjatywy, na wsparcie nabywania umiejętności psychospołecznych, w zakresie radzenia sobie z trudnościami, a także na zwiększanie tych ich kompetencji osobistych, które pozwalają – zresztą nie tylko osobom bezdomnym – na lepsze wypełnianie ról społecznych. Katalog różnych form pomocy – od indywidualnych rozwiązań do grupowych oddziaływań – zapewnić ma potrzebującym możliwość uzyskania wiedzy i umiejętności, które są niezbędne w ich reintegracji społecznej.

Projekt: Pogotowie Interwencji Społecznej w Warszawie oraz Podkarpacki Ośrodek Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego

Ciekawym rozwiązaniem na poziomie szerszych ponadlokalnych oddziaływań wydaje się tworzenie pozarządowych placówek specjalistycznego poradnictwa dla osób bezdomnych i zagrożonych bezdomnością. Przykładem jednego z nich jest *Pogotowie Interwencji Społecznej*, które działa na terenie Warszawy od 1994 r. i prowadzone jest przez Stowarzyszenie Pomocy i Interwencji Społecznej⁷. W ramach swojej działalności placówka podejmuje działania, które koncentrują się na długofalowej pracy z podopiecznymi. Zmierza do pełnego ich usamodzielnienia, a nie tylko do udzielania im pomocy doraźnej. W związku z tym podejmuje współpracę wielosektorową. W zależności od potrzeb i oczekiwań wspomaganych współdziała m.in. z kuratorami sądowymi, prokuratorami, policją i innymi podmiotami ustawowo bądź statutowo zobowiązanymi do niesienia pomocy na terenie całej aglomeracji miejskiej.

Działalność *Pogotowia* jest przykładem wspólnego dążenia różnych organizacji i osób do rozwiązywania problemu bezdomności poprzez świadczenie także usług poradniczych. Proponuje się rozwiązania, w których istotne wydaje się nie

⁷ Wcześniejsza nazwa organizacji to Stowarzyszenie Pomocy Bezdomnym

tylko podejmowanie pracy zespołowej, ale również otwieranie się na siebie różnych specjalistów.

Inną placówką pozarządową, która w ramach swojej działalności realizowała projekty oferujące bezpłatną pomoc prawną i obywatelską, tym razem dla zagrożonych marginalizacją i wykluczeniem społecznym mieszkańców nie tyle jednego miasta, ile całego regionu, jest *Podkarpacki Ośrodek Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego*. Specjalistyczna działalność poradnicza tego Ośrodka kierowana była nie tylko do osób bezdomnych, ale również ubogich, emerytów, rencistów, bezrobotnych, samotnych matek, osób z rodzin dotkniętych problemem alkoholowym, przemocą domową, mieszkańców odległych wsi i innych, znajdujących się w trudnej sytuacji. Ta cenna inicjatywa, która niewątpliwie wpisuje się w misję trzeciego sektora i której celem jest również wspieranie budowy społeczeństwa obywatelskiego, ma także charakter osłonowy, prewencyjny i wspierający osoby najbardziej potrzebujące.

Projekt: Rzecznik osoby bezdomnej

O ile poradnictwo specjalistyczne w przytoczonych wyżej przykładach praktycznych inicjatyw, podejmowanych wobec osób bezdomnych lub zagrożonych bezdomnością znajdowało się obok innych działań pomocowych, o tyle w projekcie Koła Gdańskiego Towarzystwa Pomocy im. św. Brata Alberta – *Rzecznik osoby bezdomnej* – poradnictwo zajmuje dominującą część działań jego realizatorów. Projekt ten realizowany był od 2008 do 2012 roku i uzyskał akceptację Rzecznika Praw Obywatelskich.

Zatrudniony rzecznik osoby bezdomnej reprezentował nie tylko jednostkowe interesy osób doświadczających bezdomności czy zagrożonych bezdomnością, ale również interesy całej grupy społecznej (w niektórych przypadkach również środowiska społecznego wspomaganego). Specjalistyczna pomoc, w swych założeniach, miała na celu dostarczenie tej grupie odbiorców wiedzy na temat przysługujących im praw oraz informacji dotyczących procedur postępowania w relacjach z różnymi instytucjami. Nad jakością pracy rzeczników czuwali osobiści trenerzy-coache – wyspecjalizowani w prowadzeniu pracy społecznej z osobami bezdomnymi. Na organizowane przez nich spotkania konsultacyjne mogły zgłaszać się nie tylko osoby zagrożone bezdomnością, ale przede wszystkim osoby przebywające w placówkach prowadzonych przez organizację.

Do zadań rzeczników osób bezdomnych należało udzielanie bezpośrednio wsparcia psychologicznego potrzebującym pomocy oraz udzielanie informacji i prowadzenie specjalistycznego doradztwa. W praktyce rzecznicy:

- ♦ podejmowali się reprezentowania interesów, wypowiedzania się w imieniu, bronięcia praw indywidualnych osób „z kręgu bezdomności”, potrzebujących tego typu pomocy;
- ♦ monitorowali przepisy ustawodawstwa, zwłaszcza lokalnego;

- ♦ zachęcali podopiecznych i osoby wspomagające ich do podejmowania debat publicznych;
- ♦ animowali oraz wspierali procesy budowania partnerstw, koalicji, wpływając na poprawę zasad współdziałania podmiotów polityki społecznej, działających w obszarze zwalczania bezdomności;
- ♦ podejmowali współpracę z organizacjami i instytucjami pomocy społecznej oraz innymi podmiotami działającymi w ramach polityki społecznej;
- ♦ nawiązywali współpracę z mediami w celu propagowania problematyki bezdomności i roli rzeczników w systemie wsparcia osób bezdomnych.

Poradnictwo specjalistyczne, uprawiane przez rzecznika osoby bezdomnej, nastawione było wyłącznie na specyficznych odbiorców, jakimi są osoby zagrożone bezdomnością, czy doświadczające bezdomności. Dzięki możliwości skorzystania z oferty rzecznika blisko miejsca pobytu, czyli w placówkach i miejscach systematycznego wsparcia, zwiększyła się ich możliwość dotarcia do porady psychologicznej, prawnej i zawodowej. Tym samym umożliwiono im łatwiejszy dostęp do bezpłatnej indywidualnej pomocy, co mogło przyczynić się do zwiększenia szans osób bezdomnych na skuteczne wyjście z bezdomności i pełniejszą reintegrację społeczną. Projekt zakładał też wymianę innowacyjnych pomysłów i doświadczeń między partnerami, a także podnoszenie kwalifikacji rzeczników. Wymagał zarówno przygotowania punktów konsultacyjnych, jak i zapewnienia dostępu do informacji.

Zadania projektowe realizowane były w województwach lubelskim, małopolskim, mazowieckim, pomorskim, dolnośląskim i podkarpackim. Dyżury profesjonalnie przygotowanych rzeczników osób bezdomnych wprowadzone zostały w 20 miejscowościach, w których funkcjonują Koła Towarzystwa Pomocy im. św. Brata Alberta. Obecnie podejmowane są działania związane z uruchomieniem już czwartej edycji projektu o zasięgu ogólnopolskim.

Nowy wymiar poradnictwa i zastosowanych strategii pomocowych

Mówiąc o znaczeniu poradnictwa w procesie rozwiązywania problemu bezdomności, należy również wspomnieć o nowym jego wymiarze. W jakiejś mierze oddają go wnioski nasuwające się po zapoznaniu się z projektami dotyczącymi pomocy dla bezdomnych. Po pierwsze, poradnictwo nie musi być zlokalizowane w odrębnej instytucji (poradni), aby być dostępne dla osób poszukujących porady. Dołączone do innych działań pomocowych realizowanych dzięki inicjatywom lokalnym m.in. w postaci opisanych „projektów”, jest przeważnie poszukiwaną formą wsparcia, obok proponowanych tam innych form pomocy. Po drugie, poradnictwo specjalistyczne dla osób zagrożonych bezdomnością lub bezdomnych, w związku z pojawieniem się „nowej bezdomności” będzie prawdopodobnie „zmuszone” do poszerzania swojej oferty o działania przypisane dotychczas poradnictwu

międzykulturowemu i będzie wymagało zatrudniania doradców przygotowanych do pracy z emigrantami, pochodzącymi z różnych kultur. Po trzecie, zmienia się status samego poradnictwa jako procesu życia społecznego. Inicjatywy organizacji pozarządowych w postaci prowadzenia różnorodnych programów pomocowych dla „osób z kręgu bezdomności” przyczyniają się do rozwinięcia nowych form i zwiększenia obecności poradnictwa w sferze publicznej, a tym samym poszerzają zainteresowanie społeczne tą formą pomocy. Już można zauważyć, że coraz częściej po pomoc w zakresie poradnictwa zwracają się nie tylko pojedyncze osoby znajdujące się w trudnych sytuacjach, ale także całe grupy: rodziny, społeczności lokalne, mieszkańcy domów opieki, a nawet instytucje pomocy. Znacząco odmiennie się zatem strategia pomagania, czego przykładem są powyższe modelowe rozwiązania, które mogą innym podmiotom organizującym pracę z osobami zagrożonymi lub dotkniętymi bezdomnością posłużyć jako punkt odniesienia lub wzór do naśladowania.

Ogólnie można uznać, że powyższe inicjatywy to działania prowadzące do zwiększenia funkcji społecznej poradnictwa i poszerzenia jego zakresu. Jego rolę zaś w odniesieniu do osób wspomaganych oceniać można dwojako. Po pierwsze, dzięki poradnictwu możliwe jest przygotowanie jednostki do samodzielnego i bardziej bezpiecznego podejmowania decyzji, a tym samym do osiągnięcia większej równowagi w codziennym życiu. Po drugie, możliwe jest niwelowanie barier związanych z wykluczeniem społecznym oraz zwiększanie, a czasem może nawet wyrównywanie szans społeczno-zawodowych osób bezdomnych lub zagrożonych bezdomnością.

Na kwestię jakości poradnictwa możemy zaś patrzeć zarówno z poziomu organizowania, kreowania i zmieniania praktyki poradniczej, jak i z poziomu indywidualnego korzystania z porad (konkretna jednostka ludzka jest uwikłana w problem, przeżywa go, rozwiązuje przy pomocy doradcy i ocenia jakość tej pomocy). Odmienność poszczególnych perspektyw zależy bowiem od przyjęcia określonego punktu widzenia tego zjawiska. Z jakością poradnictwa w wymiarze indywidualnym wiąże się przede wszystkim konstruowanie poradniczych interakcji oraz tworzenie przestrzeni wsparcia w procesie rozwiązywania problemów jednostek. To ujęcie pozwala zobaczyć „specyfikę” samego spotkania radzącego się i doradcy oraz ocenić znaczenie tego wydarzenia w perspektywie całej biografii bezdomnej osoby radzącej się.

Przez wiele lat pomoc poradnicza kojarzona była przeważnie z dyrektywnymi formami wsparcia. Dziś w różnych rodzajach poradnictwa ważniejsze staje się podejście liberalne, dialogowe, w którym akcentuje się samodzielność osoby radzącej się, wolność wyboru i partnerski dialog (Czerkawska, 2004; Kargulowa, 2004; Minta, 2012; Siarkiewicz, 2010; Wojtasik, 2012 i inni). W takim postępowaniu relacja nabiera innego kształtu. Pomoc doradcy to dzielenie się wiedzą, doświadczeniem, kompetencjami, uczuciami, zaangażowaniem w procesie towarzyszenia osobie radzącej się w trudnej sytuacji, w jakiej się znajduje. Jakość poradnictwa przeważnie

nie wyraża się w dawaniu konkretnych rad, lecz przede wszystkim w tworzeniu atmosfery zaufania i bezpieczeństwa, tak aby jednostka mogła rozwijać się i znaleźć własne rozwiązanie. Jednakże w poradnictwie dla osób bezdomnych nie zawsze może polegać ona wyłącznie na pracy o charakterze wspierającym i motywującym, gdyż niejednokrotnie nadal wymaga dyrektywnego podejścia doradcy, zwłaszcza w sytuacjach interwencji kryzysowej. Pomoc ta w stosunku do osób bezdomnych łączy się dziś także z zapewnieniem jednostce możliwości korzystania i z innych usług, wpisanych w funkcje profilaktyczne, edukacyjne i terapeutyczne państwa.

Niewątpliwie celem projektowych, poradniczych działań było otaczanie osób bezdomnych i zagrożonych bezdomnością wsparciem, zapobiegającym negatywnym skutkom przeżywanym przez nie problemów prawnych, rodzinnych czy psychologicznych, poszerzanie ich wiedzy oraz motywowanie do zmiany tej sytuacji, jakiej doświadczały wcześniej. Jednak taki sposób wspierania osób bezdomnych i/lub zagrożonych bezdomnością to tylko jedna z form pomocy społecznej. Rozwiązywanie tak nabrzmiałych problemów społecznych jak bezdomność wymaga wielu inicjatyw nie tylko w postaci poradnictwa, nie tylko organizowanych na poziomie lokalnym, ale krajowym i europejskim. Ponadto realizacja wszelkich zadań zarówno przez podmioty publiczne, jak i pozarządowe, wymaga stałej weryfikacji i monitoringu skuteczności prowadzonych działań.

Jak słusznie wskazuje Aneta Wiącek (2011), nie do końca wiadomo, jaka jest ogólna kondycja osób, które „wyszły z bezdomności” i się usamodzielnili, i jaki był wpływ udzielanej pomocy na fakt ich usamodzielnienia się. Nie wiadomo, które działania – w tym poradnicze – skutecznie do tego prowadziły, ani jaki jest jednostkowy rezultat tych działań, które zostały już zrealizowane. Zdecydowanie brakuje także badań ewaluacyjnych, oceniających efektywność wykorzystywania przeznaczanych na potrzebę rozwiązywania problemu bezdomności, niemałych przecież środków materialnych, w tym publicznych środków finansowych.

Wszystkie wątpliwości rodzące się w związku z działalnością pomocową wobec osób bezdomnych i zagrożonych bezdomnością zdają się otwierać nowe pola dla poradców i innych badaczy społecznych, bo – jak dotąd – jeszcze nie doczekały się odpowiedzi. Dlatego też jedynie mogą posłużyć się tu słowami Jacka Hołówwki, który pisze: pomoc musi być konkretna, przydatna i realna. Jej wartość zależy tylko od tego, jaki niesie pożytek. Nie jest czymś dobrym przez sam zamiar, przez poświęcenie ofiarodawcy, przez fakt, że można ją nazwać pomocą. Nie jest bowiem ważne, że się pomaga, ważne jest, jak się pomaga (1994, s. 390-391). Przytoczone powyżej przykłady podejmowanych inicjatyw zdają się wskazywać, iż ich autorzy doceniają wagę tych słów.

Możliwości i ograniczenia zmian w organizacji poradnictwa

Analizując „projektowe” doświadczenia, można na zakończenie wysnuć wnioski, że rozwój i doskonalenie poradnictwa specjalistycznego dla osób bezdomnych zasadniczo może przebiegać w trzech kierunkach. Pierwszy z nich łączy się z jego organizacją i wzbogacaniem działań już istniejących, przede wszystkim poprzez zapewnienie odpowiedniego poziomu dostępności do usług specjalistów, wzbogacenie form pracy, które są przez nich oferowane oraz współpracy szerszych zbiorowości (sieci instytucji, zbiorowości społecznych, organizacji) związanych z poradnictwem. Drugi odnosi się do rozwoju metod czy podnoszenia jakości „usług” poprzez usystematyzowanie sposobów współpracy na rzecz osób bezdomnych. Nie każda bowiem osoba, grupa czy społeczność potrzebuje rozbudowanej pomocy. Przesadna aktywność wspierająca może być przyczyną zaniku motywacji do samodzielnego wprowadzania zmian, obniżenia aspiracji, by samodzielnie, refleksyjnie i niezależnie funkcjonować, a więc w efekcie prowadzić może do uzależnienia jednostki od systemu wsparcia społecznego. Wyzwaniem staje się zatem doskonalenie takich metod pracy doradczej i wspomagającej, by sprzyjały wzmacnianiu mechanizmów i technik motywacyjnych, wyzwalających gotowość radzącego się do podjęcia działań na rzecz poprawy własnej sytuacji życiowej i przyjęcia tej właśnie formy wsparcia. „Praktyka projektowa” pokazuje konieczność różnicowania stopnia niezbędnego zaangażowania się (czasowego, emocjonalnego) wspomagających i potrzebę rozbudowy procesu poradniczego w kierunku wyzwalaania aktywności wspomaganych i zwiększania ich emancypacji.

Bez wątpienia pomaganie to rzeczywistość tworzona przez dwie strony uczestniczące w nieustannie zmieniającej się relacji – przez tych, którzy wspierają i tych, którzy korzystają ze wsparcia (Czerkawska, 2004; Józefczyk, 2013; Kargulowa, 2004; Siarkiewicz, 2010; Skałbania, 2009 i inni) – dlatego też istotny wydaje się trzeci warunek rozwoju poradnictwa, który odnosi się do kształcenia (przygotowywania) doradców. W Polsce doradcami zostają psycholodzy, pedagodzy, socjolodzy. Doskonalenie pracy doradcy jest związane najczęściej ze zdobywaniem wiedzy w szkołach wyższych, doksztalcaniem zawodowym na studiach podyplomowych, kursach czy specjalistycznych szkoleniach. Doradca może także podwyższać swoje kompetencje poprzez samokształcenie, poddawanie się superwizji lub/i uczestniczyć w dzieleniu się z innymi zdobytymi doświadczeniami. Rzadko jednak „specjaliści od pomagania” podają w wątpliwość zdobywaną wiedzę lub krytycznie analizują własną praktykę. Tymczasem refleksja nad sobą jako doradcą może przyczynić się do doskonalenia praktyki poradniczej, zwłaszcza w stosunku do osób bezdomnych. Niewątpliwie znajomość zasad praktycznego działania oraz psychospołecznych mechanizmów, tworzących tło bezdomności, może znacznie przybliżyć „specjalistów od pomagania” do właściwego postępowania na tym polu, a usystematyzowana wiedza może dać im poczucie skuteczności, zwłaszcza w sytuacjach nowych wyzwań, stanowiąc podstawy do ich zrozumienia i podpowiadając

możliwe rozwiązania. Przygotowanie doradców (przez nich samych) do pracy zasadniczo polega bowiem na stałym refleksyjnym monitorowaniu własnych działań, dokonywaniu samooceny, szukaniu odpowiedzi na pytania o sens i fundament relacji pomagania (por. m.in. Minta, 2012; Wojtasik, 2012 i inne pozycje KOWEZiU z serii Euroguidance.).

Bibliografia

- Bauman, Z. (2000). *Ponowoczesność jako źródło cierpień*. Warszawa: Wydawnictwo Sic!.
- Beck, U. (2002). *Spółczesność ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*. Tłum. S. Cieślak. Warszawa: Wyd. Scholar.
- Czabała, J. C., Sęk, H. (2001). *Pomoc psychologiczna*. W: *Psychologia. Podręcznik akademicki T. 3.*, J. Strelau (red.). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Czerkawska, A. (2004). *Jakość poradnictwa zawodowego – sens spotkania z doradcą*. W: *Jakość w poradnictwie zawodowym, Zeszyt informacyjno-metodyczny doradcy zawodowego – Zeszyt 28*, G. Morys – Georgica (red.). Warszawa.
- Dębski, M. (red.), (2011). *Problem bezdomności w Polsce. Wybrane aspekty – diagnoza Zespołu Badawczego*. Gdańsk: Wyd. Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności.
- Giddens, A. (2002). *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, tłum. A. Sulżycka, Warszawa, Wyd. Naukowe PWN.
- Goryńska-Bittner, B. (2011). *Diagnoza skali i charakteru zjawiska bezdomności Polaków (poza granicami Polski) w Europie*. W: *Problem bezdomności w Polsce. Wybrane aspekty – diagnoza Zespołu Badawczego*, M. Dębski (red.). Gdańsk: Wyd. Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności.
- Hołówka, J. (1994). *O pomocy w potrzebie*. W: *O wartościach, normach i problemach moralnych*, M. Środa (red.). Warszawa: Wyd. Naukowe PWN.
- Jacyno, M. (2007). *Kultura indywidualizmu*. Warszawa: Wyd. Naukowe PWN
- Jaroszewski, M. (2013). *Poradnictwo psychologiczne dla średniozaawansowanych*, dostępne na: <http://www.psychologia.net.pl/artukul.php?level=662> (pobrane: 14.02.2013).
- Jasnoch, M. (2013). *Specjalistyczne poradnictwo rodzinne w Polsce*, dostępne na: <http://www.wrzos.org.pl/projekt1.18/download/Ekspertyza%20ZE%20RzD.pdf> (pobrane: 14.02.2013).
- Józefczyk, J. (2013). *Perspektywy rozwoju pracy socjalnej w Miejskim Ośrodku Pomocy Społecznej w Gdyni*, dostępne na: http://www.rodzinablizejsiebie.pl/IMG/pdf/2-_Jaroslaw_Jozefczyk_Perspektywy_rozwoju--.pdf (pobrane: 24.07.2013).
- Kaczmarek, G., et al.(2013). *Standard poradnictwa specjalistycznego dla osób z niepełnosprawnością i ich rodzin, z uwzględnieniem osób z zaburzeniami psychicznymi*, dostępne na: <http://www.wrzos.org.pl/projekt1.18/download/poradnictwoON2601.pdf> (pobrane: 14.02.2013).
- Kargulowa, A. (2004). *O teorii i praktyce poradnictwa. Odmiany paradowanego dyskursu*. Warszawa: Wyd. Naukowe PWN.

- Moczuk, E. (1999). *Bezdomność jako problem społeczny w opiniach osób bezdomnych*. W: *Poczucie nieegalitarności, ubóstwo, bezdomność a zjawiska patologii społecznej w aktualnej rzeczywistości kraju*, T. Sołtysiak (red.). Włocławek: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej.
- Minta, J. (2012). *Od aktora do autora. Wspieranie młodzieży w konstruowaniu własnej kariery*. Warszawa: KOWEŻiU.
- Olech, P. (2011). *Strategie rozwiązywania problemów bezdomności w Stanach Zjednoczonych Ameryki, Australii i Europie*. W: *Problem bezdomności w Polsce. Wybrane aspekty – diagnoza Zespołu Badawczego*, M. Dębski (red.). Gdańsk: Wyd. Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności.
- Porowski, M. (1998). *Bezdomność*. W: *Encyklopedia Socjologii*, W. Kwaśniewicz (red.). Warszawa: Wyd. Naukowe PWN.
- Przymeński, A. (2001). *Bezdomność jako kwestia społeczna w Polsce współczesnej*. Poznań: Wyd. Akademii Ekonomicznej.
- Siarkiewicz, E. (2010). *Przesłonięte obszary poradnictwa. Realia – iluzje – ambiwalencje*. Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Skałbana, B. (2009). *Poradnictwo pedagogiczne. Przegląd wybranych zagadnień*, Kraków, Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Sołtysiak, T. (1997). *Powiązania bezdomności z zachowaniami patologicznymi*, „Problemy Alkoholizmu” 1997, Vol.2/3.
- Starega-Piasek, J. (2005). *Wstęp*. W: *Formy pomocy bezdomnym. Analiza ułatwień i ograniczeń problemu*, D. Zalewska, et. al.(red.). Warszawa: Wyd. Instytut Rozwoju Służb Społecznych.
- Stenka, R. (red.), (2011). *Raport z fazy diagnozy. Kondycja i dobre praktyki pomocy ludziom bezdomnym w sześciu obszarach: streetworking, praca socjalna, mieszkalnictwo i pomoc doraźna, partnerstwa lokalne, zdrowie, zatrudnienie i edukacja*. Gdańsk: Wyd. Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności.
- Szczepaniak-Wiecha, I. (2005). *Bezdomność. Analiza zjawiska*. W: *Formy pomocy bezdomnym. Analiza ułatwień i ograniczeń problemu*, D. Zalewska, et. al. (red.). Warszawa: Wyd. Instytut Rozwoju Służb Społecznych.
- Wiącek, A. (2011). *Bezdomność w danych statystycznych*. W: *Idea św. Brata Alberta we współczesnej pomocy osobom bezdomnym*, M. Sieńczyk, B. Aniszczuk (red.). Wrocław: Wyd. Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta.
- Winiarska, A. (red.), (2013). *Obywatel i prawo VI wybrane problemy i rekomendacje*, dostępne na: <http://isp.org.pl/uploads/filemanager/Program%20Prawa%20i%20Instytucji%20Demokratycznych/OiPRaportVI.pdf> (pobrane: 14.02.2013).
- Wojtasik, B. (2012). *Refleksje na temat stanu polskiego poradnictwa*, „Studia Poradownicze/ Journal of Counselling”. Wrocław: Wyd. Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej.
- Wołk, Z. (2011). *Poradnictwo zintegrowane jako instrument ekonomii społecznej*. W: *Poradnictwo. Kolejne przybliżenia*, M. Piórunek (red.). Toruń: Wyd. Adam Marszałek.

Netografia

<http://porso.cba.pl/>, z dnia 14 lutego 2013.

<http://bazy.ngo.pl/search/info.asp?id=205648>, z dnia 14 lutego 2013.

<http://www.bezdomnosc.org.pl/rzecznik/>, z dnia 14 lutego 2013.

<http://www.sdc.mopr.gda.pl/>, z dnia 14 lutego 2013.

<http://www.bpo.warszawa.pl/2012/07/%E2%80%9Etwoj-dom%E2%80%9D-%E2%80%93-partnerstwo-na-rzecz-osob-bezdomnych-i-zagrozonych-bezdomnoscia-w-dzielnicy-praga-poludnie-m-st-warszawy/>, z dnia 14 lutego 2013.

<http://www.sdc.mopr.gda.pl/>, z dnia 14.02.2013.

<http://www.lex.pl/du-akt/-/akt/dz-u-04-64-593>, z dnia 14 lutego 2013.